

मोड्युल (Module) भाग १ लोकप्रशासन - अर्थ, व्याप्ती - १

पाठाची रचना

- १.० उद्दिष्टे
- १.१ प्रस्तावना
- १.२ लोकप्रशासनाचा अर्थ (meaning) आणि वैशिष्ट्ये
- १.३ लोकप्रशासनाची व्याप्ती (Scope)
- १.४ लोकप्रशासनाचे महत्त्व
- १.५ लोकप्रशासनाची भूमिका (Role of Public Administration)
- १.६ सारांश
- १.७ प्रश्न

१.० उद्दिष्टे

मानवी जीवनाच्या प्रत्येक अंगाशी लोकप्रशासनाचा घनिष्ट संबंध आहे. लोकप्रशासनाचा अर्थ, महत्त्व, व्याप्ती समजून घेणे आवश्यक आहे.

१.१ प्रस्तावना

लोकप्रशासनाचा एक स्वतंत्र शास्त्र म्हणून २०व्या शतकात विकास झाला आहे. त्याआधी 'लोकप्रशासन' या विषयाला राज्यशास्त्र या विषयाचाच एक भाग समजण्यात येत असे. आधुनिक काळात लोकप्रशासनाचे महत्त्व व कार्य फार मोठ्या प्रमाणात वाढले आहे. कारण राज्याच्या भूमिकेत आणि कार्यामध्ये पोलीस राज्यापासून विविध सेवा देणारे राज्य, असा बदल झाला आहे. त्यामुळे राज्याच्या कार्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या लोकप्रशासन शास्त्राचीही व्याप्ती वाढली आहे. त्यात भारतासारख्या देशात अनेक विकासकार्ये पार पाडण्याची जबाबदारी लोकप्रशासनावर आहे. प्रत्येक व्यक्तीचा जन्मापासून मृत्यूपर्यंत लोक प्रशासनाशी संबंध येतो. एकूणच देशाचे भवितव्य व विकास प्रशासकीय यंत्रणेची कार्यक्षमता यावर अवलंबून आहे. त्या दृष्टीने लोकप्रशासन या विषयाचा अभ्यास आवश्यक आहे.

१.२ लोकप्रशासनाचा अर्थ (Meaning of Public Administration)

उदय:

इंग्रजी भाषेतील administer हा शब्द लॅटीन भाषेतील ad आणि 'ministrare' या दोन शब्दांपासून उदयास आला आहे. या शब्दाचा अर्थ सेवा करणे (to serve) किंवा व्यवस्था ठेवणे (to manage) असा होतो. म्हणजेच administration शब्दावरून management of affairs - public or private असा अर्थ होतो. लोकांना विविध सेवा उपलब्ध करून देणारे आणि देशाच्या राज्यकारभाराची जबाबदारी पार पाडणारी व्यवस्था म्हणजे लोकप्रशासन होय.

व्याख्या - लोकप्रशासन म्हणजे काय? हे स्पष्ट करण्यासाठी अनेक विचारवंतानी लोकप्रशासन विषयक व्याख्या दिल्या आहेत. या व्याख्यांवरून लोकप्रशासनाचा अर्थ स्पष्ट होतो.

प्रा. विड्रो विल्सन:

‘द स्टडी ऑफ पब्लिक अॅडमिनिस्ट्रेशन’ या १८८७ साली लिहिलेल्या पुस्तकात म्हणतात. “कायद्याची सविस्तर आणि पद्धतशीरपणे केलेली अंमलबजावणी म्हणजे लोकप्रशासन होय.” (Public administration is detailed and systematic application of law).

एल.डी. व्हाईट यांच्या मतानुसार :

“सार्वजनिक धोरणांच्या अंमलबजावणीसाठी आणि उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी योग्य मार्गदर्शन, समन्वय व नियंत्रणाद्वारे योग्यताप्राप्त लोकांकडून कार्य करून घेणे म्हणजे लोकप्रशासन होय” (“Public administration consists of all those operations having for their purpose the fulfilment of public policy”).

या दोन्ही व्याख्या पारंपरिक दृष्टिकोनातून आहेत आणि लोकप्रशासनाच्या कृती व कार्याशी संबंध जोडणाऱ्या आहेत. उदा कायद्याची अंमलबजावणी, सार्वजनिक धोरणांची अंमलबजावणी करणे इत्यादी.

लोकप्रशासनाप्रती व्यापक दृष्टिकोन घेणाऱ्या आधुनिक व्याख्या खालीलप्रमाणे आहेत.

सायमन यांच्या मते :

“राष्ट्रीय, राज्यीय आणि स्थानिक स्तरावरील कार्यकारी शाखेच्या कृती व कार्याला लोकप्रशासन म्हणतात.”

पिफनर म्हणतात :

“संघटना, मार्गदर्शन, मनुष्यबळ आणि साधनसामग्रीचा वापर करून विशिष्ट उद्दिष्टे साध्य करणारी शासनाची यंत्रणा म्हणजे लोकप्रशासन होय.”

ल्युथर गुलीक यांच्या मते :

“लोकप्रशासन शासनाच्या कार्याची अंमलबजावणी करणाऱ्या कार्यकारी शाखेशी संबंधितच आहे. ज्या मध्ये गटातील सदस्यांच्या सहकार्याने विशिष्ट उद्दिष्टांची पूर्तता करण्यात येते त्या कृतीस प्रशासन म्हणतात.”

डिमॉक इ. मार्शल म्हणतात :

"Administration is concerned with 'What' and 'How' of the government. The What is the subjectmatter, the technical knowledge of a field which enables the administrator to perform his tasks. The 'how' is the technique of management according to which co-operative programmes are carried to success"

“सत्तेने घोषित केलेल्या धोरणांची व कायद्यांची योग्य संघटन, योजनाबद्ध तंत्र व व्यवस्थापनाद्वारे अंमलबजावणी करणारी शासनाची शाखा म्हणजे लोकप्रशासन होय.”

वाल्डोची व्याख्या :

"Public administration is the art and science of management as applied to the affairs of the state."

“राज्याला लागू होणारी व्यवस्थापनाची कला व शास्त्र म्हणजे लोकप्रशासन होय.”

ग्लॅडनच्या मते :

"Public administration is concerned with the administration of the government."

निष्कर्ष :

लोकप्रशासनाचा अर्थ सांगणाऱ्या पारंपारिक आणि आधुनिक व्याख्या लक्षात घेता लोकप्रशासन म्हणजे शासनाचे कायदे व धोरणे अंमलात आणणारे शास्त्र आणि कला आहे.

लोकप्रशासनाची वैशिष्ट्ये :

- १) शासनाच्या कार्यकारी शाखेचा लोकप्रशासन हा भाग आहे (Part of executive)
- २) राज्याच्या कार्य व कृतीशी लोकप्रशासनाचा संबंध असतो. (Related with the activities of the state)
- ३) सार्वजनिक धोरणांची अंमलबजावणी करणे लोकप्रशासनाचे कार्य आहे. (Carries out the public policies)
- ४) लोकांना सेवा उपलब्ध करून देतात. (Realise the aspiration of the people).
- ५) प्राचीन काळापासून लोकप्रशासन होतेच. आधुनिक काळात ते फक्त विकसित झाले आहे.

१.३ लोकप्रशासनाची व्याप्ती (Scope of public Administration)

३ प्रकारचे दृष्टिकोन लोकप्रशासनाच्या व्याप्तीविषयी आहेत. हे दृष्टीकोन खालीलप्रमाणे आहेत.

१. व्यापक दृष्टिकोन (Broad perspective of Subjectmatter view).
२. व्यवस्थापिक दृष्टिकोन किंवा मर्यादित दृष्टिकोन (Narrow or Posdcorb Prespective).
३. तत्कालीन दृष्टिकोन (Prevailing view).

१. समग्र किंवा व्यापक दृष्टिकोन (Broad Perspective or Subjectmatter view)

लोकप्रशासनाच्या व्याप्तीविषयक हा परंपरावादी दृष्टिकोन आहे. विड्रो विल्सन, एल.डी. व्हाईट या दृष्टिकोनाचे मुख्य समर्थक आहे. त्यांच्या मते लोकप्रशासनाच्या व्याप्तीमध्ये (अ) संपूर्ण यंत्रणेचा समावेश होतो. एखाद्या कोऑपरेटिव्ह ग्रुपप्रमाणे ते आहे. शासकीय धोरणाच्या अंमलबजावणीतील प्रत्येक अवस्थेचा त्यात सहभागी होणाऱ्या प्रत्येक कर्मचाऱ्याचा लोकप्रशासनात समावेश होतो. शासकीय निर्णय घेणारे कार्यकारी प्रमुख, त्यांचे सल्लागार, त्या आदेशांचे टायपिंग करणारे लिपिक आणि त्या आदेशांची अंमलबजावणी करणारे चतुर्थ श्रेणीतील कर्मचारी या सर्वांचा लोकप्रशासनात समावेश होतो. कारण शासनाच्या कार्याची व धोरणांची अंमलबजावणी सर्वांच्याच एकत्रित प्रयत्नामुळे होत असते. म्हणून शासनाच्या धोरणांची व आदेशांची अंमलबजावणी करण्याच्या कार्यामध्ये सहभागी होणाऱ्या सर्वात वरिष्ठ अधिकाऱ्यांपासून ते सर्वात कनिष्ठ कर्मचाऱ्यापर्यंत सर्वांचाच लोकप्रशासनात समावेश होतो. दुसरे म्हणजे (ब) लोकप्रशासनात शासनसंस्थेच्या तीनही शाखांच्या कार्याचा समावेश होतो. (covers all three branches of government)

कायदेमंडळ शासनाचे धोरण संमत करते, कार्यकारी मंडळ त्या धोरणाची अंमलबजावणी करीत असते आणि न्यायमंडळ कायद्याचा अर्थ लावून त्याची वैधता ठरविते. म्हणजेच शासनसंस्थेच्या तीनही शाखांचा प्रशासनाशी संबंध असतो क) तिसरे म्हणजे प्रशासन एक प्रक्रिया आहे. (Part of Political process) लोकप्रशासनाचे संघसरकार, घटकराज्यसरकारे आणि स्थानिक स्वराज्य संस्था अशा सर्व स्तरांवर लोकप्रशासनाची ही कार्यात्मक प्रक्रिया होत असते. या प्रक्रियेमध्ये संघटनात्मक बाबी, प्रशासनाचे उत्तरदायित्व, कर्मचारी वर्गाची भरती, प्रशिक्षण, पदोन्नती, वित्तप्रशासन, प्रशासक व कर्मचारीवर्गाचे वर्तन इत्यादींचा समावेश होतो. अशा प्रकारे लोकप्रशासनाची व्याप्ती अतिशय व्यापक आहे यावर या दृष्टिकोनाच्या समर्थकांचा भर आहे.

टिकाकारांच्या मते या दृष्टिकोनामध्ये अति व्याप्तीचा दोष आहे. त्यांच्या मते लोकप्रशासनात फक्त प्रशासकीय बाबींचाच समावेश होतो. कार्यकारी मंडळ व सनदी नोकरवर्ग यांच्याशी निगडित बाबींच फक्त लोकप्रशासनात येतात.

२. लोकप्रशासनाच्या व्याप्तीचा व्यवस्थापकीय किंवा मर्यादित (संकुचित) दृष्टिकोन (Narrow or POSDCORB Perspective) :-

लोकप्रशासनाची व्याप्ती स्पष्ट करणाऱ्या या दृष्टिकोनाला POSDCORB असेही म्हणतात. ल्युथर गुलीक या दृष्टिकोनाचे मुख्य समर्थक आहेत. त्यांच्या मते लोकप्रशासनाची व्याप्ती मर्यादित (limited) आणि संकुचित (Narrow) आहे. सात प्रशासकीय कार्यापुरतीच लोकप्रशासनाची व्याप्ती आहे. ती सात कार्ये म्हणजे : १) नियोजन (Planning) २) संघटना (Organization) ३) नोकरवर्ग (staffing) ४) मार्गदर्शन (Directing) ५) समन्वय (Co-ordination) ६) अहवाल (Reporting) ७) अंदाजपत्रक (Budgeting) यालाच posdcorb असे म्हटले आहे.

१) 'P' stands for Planning नियोजन करणे :

लोकप्रशासनातील सर्वात पहिली पायरी म्हणजे नियोजन करणे होय. नियोजन करून कोणत्याही कामाची पहिल्यांदा निश्चित दिशा व धोरण ठरविणे गरजेचे असते. त्या कामासाठी आवश्यक मनुष्यबळ, वेळ, पैसा, येणाऱ्या अडचणी इत्यादींचा विचार नियोजनात करण्यात येतो. कोणत्याही कामाची सुरुवात नियोजनाद्वारे होते.

२) 'O' stands for Organization संघटना उभारणे :

वरपासून खालपर्यंत कामाची विभागणी करणे, अधिकाराची आणि कार्याची विभागणी व वाटप करणे.

३) 'S' stands for Staffing नोकरवर्गाची तरतूद करणे :

संघटनेचे कार्य करण्यासाठी नोकरवर्गाची गरज असते. त्यांची नेमणूक, त्या कामासाठी लागणारे प्रशिक्षण, कामासाठी योग्य परिस्थिती निर्माण करणे इत्यादी गोष्टी लोकप्रशासनात येतात.

४) 'D' stands for Directing मार्गदर्शन करणे :

कार्य योग्य प्रकारे करून घेण्यासाठी कुशल मार्गदर्शकाची गरज असते. कनिष्ठ कर्मचाऱ्यांना मार्गदर्शन करणे व उद्दिष्ट साध्य करणे याचा समावेश लोकप्रशासनात होतो.

५) 'Co' stands for co-ordination समन्वय स्थापणे :

सर्व विभागांचे कार्य, शाखा उपविभाग यांच्यात समन्वय प्रस्थापित करून कामातील दुहेरीपणा व अनावश्यक खर्च टाळणे म्हणजे समन्वय प्रस्थापित करणे होय.

६) 'R' stands for Reporting अहवाल सादर करणे:

संपूर्ण कार्याचा अहवाल जबाबदार व्यक्तीला देणे की ज्यामुळे त्या अहवालावरून सर्व माहिती कार्यकारी प्रमुखाला मिळेल.

७) 'B' stands for Budgeting अंदाजपत्रक देणे:

कोणत्या कामावर किती पैसा खर्च करावयाचा आहे, तो पैसा कसा उभारायचा यासाठी प्रशासनाला अंदाजपत्रक तयार करावे लागते.

प्रशासनाची ही सातही कार्ये व्यवस्थापकीय स्वरूपाची आहेत म्हणून या दृष्टिकोनाला व्यवस्थापकीय दृष्टिकोन म्हणतात.

टीकाकारांच्या मते लोकप्रशासनाच्या व्याप्तीचा हा दृष्टिकोन मर्यादित आहे. POSDCORB तंत्र म्हणजे संपूर्ण लोकप्रशासन होऊ शकत नाही. सर्वच संस्थांचे प्रशासकीय प्रश्न सारखेच असू शकत नाहीत. हा दृष्टिकोन प्रशासकीय तंत्रे (tools of Administration) सांगतो. प्रशासनाचा गाभा (substance) या दृष्टिकोनातून व्यक्त होत नाही. Posdcorb दृष्टिकोन technique oriented आहे, subject oriented नाही. लोकप्रशासनाच्या अभ्यासविषयाचे ज्ञान त्यातून होत नाही.

३. प्रचलित दृष्टिकोन (Prevailing view):

हा लोकप्रशासनाचा व्याप्तीविषयक प्रचलित दृष्टिकोन आहे. प्रचलित दृष्टिकोनाप्रमाणे लोकप्रशासनाची व्याप्ती दोन भागात विभाजित केली आहे.

१) प्रशासकीय सिद्धान्त (Administrative Theory):

ज्यामध्ये Organisational Theory and Behaviour आणि Public Personal Administration चा समावेश होतो. उदा. रचना, संघटना, कार्य, पद्धती, नेमणूक, बढती इत्यादी विषयक सैद्धान्तिक नियमांचा यात समावेश होतो. यालाच प्रशासकीय सिद्धांत म्हणतात.

२) प्रशासकीय अंमलबजावणी (Applied Administration):

ज्यामध्ये Public Financial Administration, Comparative and development Administration चा समावेश होतो. उदा. राजकीय कार्य, मंत्री व प्रशासकीय नोकरवर्ग संबंध, कायदेविषयक कार्य, अंदाजपत्रक तयार करणे, लष्करप्रशासन, शैक्षणिक प्रशासन, विविध सेवांची अंमलबजावणी इत्यादींचा समावेश होतो. सर्वच प्रकारच्या प्रशासकीय अंमलबजावणीचा समावेश लोकप्रशासनाच्या व्याप्तीमध्ये होतो.

सारांश:

लोकप्रशासनाची व्याप्ती खालीलप्रमाणे आहे.

१	२	३
व्यापक दृष्टिकोन	मर्यादित दृष्टिकोन	प्रचलित दृष्टिकोन
१) को-ऑपरेटिव्ह गुपप्रमाणे वरपासून खालपर्यंत	व्यवस्थापकीय osdcorb १) Planning अंमलबजावणी	१) प्रशासकीय सिद्धान्त २) प्रशासकीय अंमलबजावणी
२) शासनाच्या तीनही शाखांचा समावेश	२) Organisation ३) staffing	दोन्हीचा समावेश होतो.
३) कार्यात्मक प्रक्रिया आहे. विड्रो विल्सन यांनी स्पष्ट केले	४) Directing ५) Co-ordination ६) Reporting	३) स्वरूप subject oriented आणि Technique oriented दोन्ही व्यक्त करणारा आहे.
४) स्वरूप Subject oriented दृष्टिकोन आहे	७) Budgeting ल्युथर गुलीकने स्पष्ट केलेला ८) स्वरूप techniques Oriented दृष्टिकोन आहे.	

१.४ लोकप्रशासनाचे महत्त्व (Importance of Public Administration)

लोकप्रशासनाचे महत्त्व खालील मुद्द्यांवरून स्पष्ट होते.

- १) आज शासन म्हणजेच प्रशासन झाले आहे.
- २) विकसनशील देशांमध्ये विकास घडविणारे साधन लोकप्रशासन आहे.
- ३) प्रत्येकाचा नोकरशाहीशी संबंध येतो. त्यानिमित्ताने प्रशासनाशी रोजचा संबंध येतो.
- ४) समाजात सातत्य व स्थिरता आणणे.
- ५) संरक्षक घटक आहे.

१) आज शासन म्हणजेच प्रशासन झाले आहे. (Public administration as an organ of government):

आधुनिक राज्यांच्या कार्याची व्याप्ती वाढली त्यामुळे लोकप्रशासनाचेही महत्त्व वाढले आहे. आधुनिक युगात लोकप्रशासनाच्या, सनदी नोकरवर्गाच्या मदतीशिवाय राज्याला कोणतेही कार्य करणे शक्य होत नाही. कायदा सुव्यवस्था, देशाचे संरक्षण यापासून तर शिक्षण, आरोग्याची व्यवस्था इतपर्यंत सर्वच कार्ये नोकरवर्गाच्या माध्यमातून केली जातात. 'आजची लोकशाही Executive democracy झालेली आहे.' लोकशाहीलाच नोकरशाहीचे राज्य असलेली पद्धती (Rule of Officials) म्हणतात.

२) विकसनशील देशांमध्ये विकासाचे साधन झाले आहे (Instrument of socio-economic change in the society):

जे देश नवविकसित आहेत अशा देशांमध्ये लोकप्रशासन विकास घडवून आणणारे साधन बनले आहे. उदा. नोकरवर्गाच्या मदतीने दारिद्र्य, बेकारी, निरक्षरता नष्ट करणे, रोगांचे निर्मूलन करणे, लोकांचे जीवनमान उंचावणे, सामाजिक समता, आर्थिक न्याय प्रस्थापित करणे इत्यादी विकासकामे सनदी नोकरवर्गाद्वारेच करण्यात येतात.

३) प्रत्येकाचा नोकरशाहीशी संबंध (vital role in the life of the people):

आजच्या काळात प्रत्येक व्यक्तीचा जन्मापासून मृत्यूपर्यंत लोकप्रशासनाशी संबंध येतो. उदा. दैनंदिन गरजा, सोयी, सुविधा सर्वसामान्यांपर्यंत देण्याचे काम प्रशासकीय व्यवस्था करते. त्यामुळे दैनंदिन रोजच्या जीवनातही आपल्याला लोकप्रशासनाचे महत्त्व जाणवते.

४) समाजात सातत्य व स्थिरता आणणे :

शासनव्यवस्थेतील खासदार, आमदार, मंत्री हे विशिष्ट कालावधीसाठी सत्तेवर येतात. त्यामुळे त्यांचा कालावधी बदलतो, सत्तेवर येणारे बदलतात. परंतु सनदी नोकरवर्ग स्थायी स्वरूपाचा असतो. त्यामुळे धोरणे राबविणे, विकास योजनांमध्ये समाजातील सेवा पुरविण्यामध्ये सातत्य आणि स्थिरता येते.

५) संरक्षक घटक :

प्रशासकीय यंत्रणेशिवाय राजकीय व्यवस्था, समाजव्यवस्था टिकू शकत नाही. प्रशासकीय यंत्रणा राज्याची व समाजाची, संस्कृतीची संरक्षक घटक आहे.

सारांश :

लोकप्रशासनाच्या वरील महत्त्वांमुळेच आज नोकरशाहीचे राज्य अस्तित्वात आले आहे. किंवा नोकरशाहीची हुकूमशाही व वर्चस्व प्रस्थापित झाले आहे, असे दिसून येते.

१.५ लोकप्रशासनाची भूमिका (Role of Public Administration)

लोकप्रशासनाची कार्ये व भूमिका आजच्या व्यवस्थेमध्ये महत्त्वपूर्ण असल्यामुळेच आज शासनाचे यशापयश प्रशासकीय व्यवस्थेवर आधारित आहे असे दिसते. उदा. ब्रिटिश राजवटीची पोलादी चौकट त्यांचा प्रशासकीय व्यवस्था होती. एवढेच नाही तर आज मानवी जीवनाचे अस्तित्त्वच लोकप्रशासनाशी निगडित झाले आहे. लोकप्रशासनाची भूमिका किती महत्त्वपूर्ण आहे, हे खालील मुद्यावरून स्पष्ट होते

- १) राज्यकारभार करणे.
- २) दैनंदिन लोकहिताच्या कार्यक्रमांची अंमलबजावणी करणे.
- ३) कायद्यांची निर्मिती आणि अंमलबजावणी करणे
- ४) प्रशासकीय न्यायनिवाडा करणे.
- ५) राज्यकारभारात सातत्य आणणे.
- ६) हितसंबंधाचे अविष्करण आणि एकत्रीकरण करणे.

राज्यकारभार करणे:

It is the basis of government whether in monarchy, democracy or communist country. शासनाच्या तीन शाखांपैकी राज्यकारभाराची जबाबदारी कार्यकारी मंडळाची असते. प्रत्यक्षात व्यावहारिक स्तरावर ही जबाबदारी सनदी नोकरवर्ग पार पाडतात. देशाचे धोरणात्मक निर्णय जरी कार्यकारी मंडळाकडून घेतले जात असले तरी त्या धोरणासंबंधीचे निर्णय घेण्यासाठी आवश्यक

असलेली माहिती व तपशील सनदी नोकर मंत्र्यांना देतात. धोरण ठरविल्यानंतर त्या धोरणांची अंमलबजावणी सनदी नोकरच करतात.

दैनंदिन लोकहिताच्या कार्यक्रमांची अंमलबजावणी करणे:

Instrument of the State of providing various services to the people रोजच्या दैनंदिन जीवनात लोकांना लागणाऱ्या सर्व सोयी सुविधा उपलब्ध करून देणे, लोकहिताचे कार्यक्रम राबविणे इत्यादी कार्ये सनदी नोकर करतात. सरकार जनतेपर्यंत सनदी नोकरांच्या मदतीने पोहोचू शकतात आणि जनतेशी संपर्क करू शकतात. म्हणजेच दैनंदिन कार्याची अंमलबजावणी याबाबत सनदी नोकरांची महत्त्वपूर्ण भूमिका असते. सनदी नोकरांअभावी सर्व कार्ये ठप्प होतात.

कायद्यांची निर्मिती आणि अंमलबजावणी करणे:

Instrument for executing laws policies, programmes of the state. शासनाची कायदेमंडळ ही शाखा कायदे करण्याचे कार्य करते. कायदे तयार करण्याच्या दृष्टीने आवश्यक असलेली सर्व माहिती कायदेमंडळाला प्रशासकीय यंत्रणा पुरविते आणि त्या माहितीच्या आधारेच कायदे तयार करण्यात येतात.

प्रशासकीय यंत्रणा प्रदत्त विधिनियमविषयक भूमिका पार पाडतात. कायदेमंडळ कायदे करतांना कायद्याची चौकट आणि कायदा करतात. कायदे सविस्तर स्वरूपात मांडण्याचे कार्य सनदी नोकर करतात.

कायदेमंडळाने कायदे कल्यानंतर त्या कायद्यांची अंमलबजावणी करण्याची जबाबदारी प्रशासकीय यंत्रणा पार पाडते. एकूणच कायद्याची निर्मिती आणि अंमलबजावणी करणे. दोन्ही दृष्टीने लोकप्रशासनाची महत्त्वपूर्ण भूमिका असते.

प्रशासकीय न्यायनिवाडा करणे :

न्याय देण्याच कार्य वास्तविकपणे न्यायमंडळाचे आहे. परंतु आजच्या तांत्रिक व गुंतागुंतीच्या स्वरूपाच्या राज्यकारभारात अनेक प्रश्नांचा आणि समस्यांचा न्यायनिवाडा प्रशासकीय कर्मचारीच करतात. कारण राज्यकारभाराचे शास्त्र व तंत्र या शासकीय कर्मचाऱ्यांना चांगलेच अवगत असते.

राज्यकारभारात सातत्य आणणे :

It is a stabilising force in the society as it provides continuity. पंतप्रधान व मंत्रिमंडळांचा, सनदी नोकरांचा समावेश कार्यकारी मंडळात होतो. कार्यकारी मंडळाची जबाबदारी, कायदे अंमलात आणणे, धोरणे राबविणे हे असते. परंतु मंत्री पाच वर्षासाठी, विशिष्ट काळासाठी सत्तेवर येतात. परंतु प्रत्येक खात्यांचा व विभागाचा सनदी नोकरवर्ग कायमस्वरूपांचा असतो. त्यामुळेच कुणीही

निवडून आले, कोणताही राजकीय पक्ष सत्तेवर आला तरी त्या त्या विभागाच्या नोकरवर्गामुळे राज्याच्या धोरणांमध्ये व राज्यकारभारामध्ये सातत्य येते. शासकीय व्यवस्थेमध्ये स्थिरता येते.

हितसंबंधाचे अविष्करण आणि एकत्रीकरण करणे :

It is instrument of the national integration in the developing countries which are facing classwars. लोकांच्या मागण्या लक्षात घेणे, त्या मागण्यांना स्पष्ट स्वरूप देणे ही कार्ये शासकीय कर्मचारीच करतात. प्रशासकीय कर्मचाऱ्यांचा लोकांशी प्रत्यक्षात रोज संबंध येतो. लोकांच्या हितसंबंधाचे अविष्करण सनदी नोकरच करतात. लोकांच्या मागण्यांचे एकत्रीकरण करून त्या मागण्या निर्णय घेणाऱ्यांपर्यंत पोहोचविण्याचे कार्य सनदी नोकरच करतात.

परंपरागत समाजात लोकप्रशासनाची भूमिका मर्यादित होती. तत्कालीन समाजात लोकप्रशासनाची भूमिका वाढली आहे कारणे -

- १) शास्त्रीय व तांत्रिक प्रगतीमुळे big government आले.
- २) औद्योगिक क्रांतीमुळे समाजात निर्माण झालेल्या सामाजिक व आर्थिक समस्यांमुळे उदा. बेकारी, दारिद्र्य.
- ३) पोलीस राज्याकडून कल्याणकारी राज्यकडे राज्याचे परिवर्तन त्यामुळे प्रशासनाची नकारात्मक कार्याकडून सकारात्मक कार्याकडे वाटचाल.
- ४) आर्थिक नियोजनाचा स्वीकार - कल्याणकारी राज्याकडे जाण्यासाठी.
- ५) लोकसंख्यावाढ आणि त्यामुळे निर्माण झालेले प्रश्न सोडविण्यामुळे उदा. अन्न वस्त्र.
- ६) नैसर्गिक आपत्तीमध्ये झालेली वाढ उदा. पूर, भूकंप.
- ७) मानवी व भौतिक साधनांचे एकत्रीकरण करणे
- ८) सामाजिक एकतेचा न्हास आणि हिंसाचारात झालेली वाढ उदा. वर्गभेद, जातिभेद, धार्मिक दंगे.

वरील कारणांमुळे एकूणच लोकप्रशासनाची कार्ये - विविध स्वरूपाची (vareity) झाली. कामाची संख्या डब्लूसी. वाढली. कामातील गुंतागुंत (complexity) वाढली.

१.६ सारांश

आज राज्याची प्रत्येक गोष्ट लोकप्रशासनाशी निगडित झाली आहे. लोकप्रशासनाची कार्यक्षमता, दर्जा सचोटी यावर शासनाचे यश आधारित झाले आहेत.